

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

УДК 336.71: 339.727.22

С.С.Шумська, канд. екон. наук
Інститут економіки та прогнозування НАН України

РОСІЙСЬКИЙ КАПІТАЛ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ТА СФЕРИ ІНТЕРЕСІВ*

Розглянуто шляхи та динаміку експансії іноземного капіталу в банківську систему України. Виділено сфери інтересів та тенденції розвитку банків з російським капіталом. Виділено особливості поведінки російських банків.

Включення України у світову економічну систему, зростання рівня фінансової інтеграції привело до притоку капіталів у банківську систему країни. Після активної "купівлі" українських банків змінилась географічна картина присутності іноземного капіталу, що вносить нові аспекти в динаміку розвитку усього вітчизняного банківського сектору. Оскільки результати присутності іноземного капіталу є не завжди однозначними, це робить актуальним дослідження поведінки ключових іноземних "гравців" на ринку. Зростання впливу російського капіталу на банківську систему України ставить на порядок денний питання детального аналізу його поведінки у контексті визначення можливих загроз економічній безпеці країни, що є метою даної статті.

Актуальність проблеми доступу іноземного капіталу на вітчизняний ринок банківських послуг постійно підтверджується появою нових досліджень, присвячених детальному аналізу наслідків діяльності банків з іноземним капіталом. Багато науковців та фахівців банківської справи приділили увагу у своїх роботах цій проблематиці, серед них В.Геєць, О.Дзюблюк, М.Діба, І.Крупка, В.Мищенко, М.Савлук, О.Сугоняко, Т.Смовженко, А.Шаповалов. Не менш активно обговорюється тема впливу російського капіталу на банківську систему України. Тут доречно згадати виступи в ЗМІ: Д.Гринькова, Я.Белінської та Я.Жаліло, В.Бутко, О.Вініцій, С.Пашкевича, Р.Корнилюка, О.Мошенець. В їхніх роботах відзначається, що присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі України відповідає інтересам розвитку національної фінансової системи, сприяє залученню іноземних інвестицій і розширенню ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Разом з тим існують достатньо серйозні фінансові та економічні ризики швидкого зростання частки іноземного банківського капіталу, що пов'язані із можливою втратою суверенітету у сфері грошово-кредитної політики, можливим посиленням нестабільності, з неочікуваними коливаннями ліквідності банків, зі спекулятивними змінами попиту й пропозиції на грошово-кредитному ринку, з можливим відтоком ресурсів¹.

У контексті аналізу динаміки присутності іноземного капіталу зазначимо, що загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, унесених в Україну, на 1 квітня 2010 року становив понад 40 млрд дол. США, (порівняно із 9 млрд дол. на кінець 2004) та у розрахунку на одну особу 872 доларів. Інвестиції надійшли із 126 країн світу. До десятки основних країн-інвесторів, на які припадає

* Стаття підготовлена в рамках спільного науково-дослідного проекту РГНФ і НАН України "Грошово-кредитна політика Росії та України на сучасному етапі: нові виклики і можливі відповіді" (проект 14-08/08-02-91205 а/У).

¹ Геєць В.М. Іноземний капітал у банківській системі України // Дзеркало тижня. – 2006. – № 26 (605).

понад 81% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія, Сполучене Королівство, Франція, Віргінські Острови, Швеція та Сполучені Штати Америки. Сферами інтересів іноземних інвесторів в Україні є: **промисловість (32,8%** загального обсягу прямих інвестицій в Україну); **фінансові установи (31,6%)**; **підприємства торгівлі й ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку (10,8%)**; **нерухомість (10,6%)**. Враховуючи суму кредитів і позик, отриманих підприємствами України від прямих інвесторів, на 1 квітня 2010 року загальний обсяг прямих іноземних інвестицій та позиковий капітал становив 45,5 млрд дол. США².

Вагома частка капіталу, який вкладається в економіку нашої країни, належить Російській Федерації. Якщо подивитись на розподіл ПІІ в Україну за основними країнами-інвесторами (рис. 1), то видно, що **РФ займає ключове 4-те місце**. Станом на 01.04.2010 року із Росії прийшло 2661 млн дол. США. Із табл. 1, в якій представлено динаміку прямих інвестицій Російської Федерації в економіку України за видами економічної діяльності, видно, що сферами інтересів Росії є **фінансова діяльність (64%** ПІІ на кінець I кварталу 2010 року), **транспорт та зв'язок (9%)**, **промисловість (8%)**. Зважаючи на те, що частка вкладає російського капіталу у фінансові установи удвічі перевищує середній аналогічний показник по всіх країнах-інвесторах, доцільним є більш деталізований розгляд саме цієї складової.

Варто відзначити, що розширення присутності російського капіталу у фінансовій і, зокрема, у банківській сфері України є класичним відображенням основних мотивів експансії іноземного банківського капіталу у світі. А це, як правило: слідування за своїми клієнтами, пошук нових ринків збуту, фінансування міжнародної торгівлі, високий рівень конкуренції у своїй країні, стратегія глобального розширення, підтримка місцевої клієнтської бази, торгівля іноземною валютою³.

У світовій практиці виділяються три форми експансії компанії на зовнішні ринки, які розповсюджені відносно однаково: 1) органічне зростання через мережу філіалів, 2) злиття та поглинання, 3) стратегічні альянси з місцевими компаніями. В інвестиціях російських компаній, особливо в країнах СНД, різко превалює шлях злиття та поглинань. При цьому самі ж російські експерти відмічають бажання російських компаній до максимально повного контролю над придбаними активами в країнах СНД⁴.

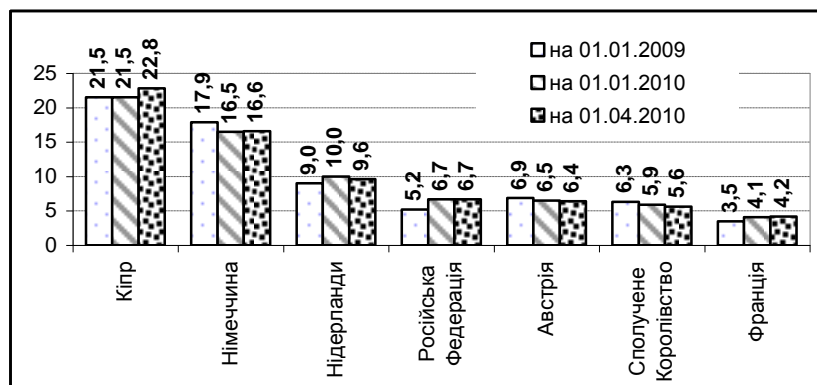

Рисунок 1. Розподіл прямих інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами, % до загального обсягу

Джерело: дані Держкомстату.

² Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 1 кварталі 2010 року // Експрес-випуск №117. Державний комітет статистики України. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.

³ Костюкевич В. Вхождение иностранного капитала в банковскую систему России: к вопросу о допуске филиалов // Экономическая политика. – 2009. – № 6. – С. 164–173.

⁴ Фомин А. Поведение иностранного бизнеса в стране пребывания // Международные процессы. – 2008. – Том 6. № 3(18).

Таблиця 1

**Прямі інвестиції Російської Федерації в економіку України
за видами економічної діяльності**

ВЕД	01.01.2009	01.01.2010	01.04.2010
Всього	1847,2	2557,5	2661,0
Фінансова діяльність	672,5	1604,9	1714,5
Промисловість	244,2	214,1	214,3
у тому числі переробна	233,5	202,6	202,9
з неї:			
машинобудування	20,7	78,3	78
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	42,7	48,2	49
хімічна та нафтохімічна промисловість	19,2	21,6	21,6
Будівництво	127,3	171,8	173,5
Діяльність транспорту та зв'язку	73,5	235,2	236,8
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	155,5	117	117,2
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	162,4	115,8	109,4
Діяльність готелів та ресторанів	32,1	28,8	28,7
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	27,2	26,8	26,9
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	18,1	н.д.	н.д.

Джерело: дані Держкомстату.

Під час експансії в західні країни психологія змінюється. Розуміючи складність "гри" у площині злиття й поглинання на чужій території, російські інвестори йдуть на варіанти з купівлею частки акцій, щоб у подальшому збільшити свою присутність в компанії. Крім того, також і через обмеженість ресурсів у Західній Європі російський капітал змушений іти по одному з двох шляхів – купувати контрольний пакет акцій у невеликих компаніях чи невелику частку у великих⁵.

Російські експерти, досліджуючи поведінку іноземного бізнесу в країні перебування, у тому числі і динаміку російського капіталу за кордоном, відзначають, що на пострадянському просторі проблеми, пов'язані з реаліями дефіциту права і довіри, залишаються сьогодні основними. Тому у переліку активів російських компаній у країнах СНД чітко проявляється переважання компаній, де російський капітал володіє від 50 до 100% акцій, а російська компанія як міноритарний акціонер, скоріш за все, є винятком із правил⁶.

З організаційної точки зору для більшості російських компаній, що працюють за кордоном, найхарактернішою є структура вертикально інтегрованого холдингу, що включає виробничі, посередницькі та фінансові компанії. Ця форма була апробована в Росії і тепер розповсюджується російським капіталом у ті країни, куди він приходить як інвестор. Російські компанії купують активи в країнах СНД не напряму, а через велику кількість "дочок", а також підконтрольні офшорні фірми. В результаті куплені підприємства стають частиною однієї з розповсюджених гілок фінансово-промислових груп, які сформовані навколо великих сировинних компаній чи банків. У кінцевому рахунку контроль над кожною з таких груп належить або російській державі (через групи "природних монополій", ВТБ, "Роснефти"), або приватній особі (ім'я якої, як правило, невідоме)⁷.

Якщо проаналізувати шляхи приходу російського капіталу в банківську систему України, то серед форм, які пропонує міжнародна практика (купівля частки в існуючих банках, відкриття дочірнього банку, відкриття філії іноземного банку) було обрано, як показує табл. 2, шлях злиття і поглинання.

⁵ Либман А.М., Хейфец Б.А. Экспансия российского капитала в странах СНГ. – М., 2006. – С. 180.

⁶ Там же. – С. 298–303.

⁷ Там же. – С. 117.

Таблиця 2

**Міжнародні угоди злиття та поглинання російським капіталом
банківських установ в Україні упродовж 2004–2009 років**

№ п/п	Продавець	Покупець	Країна покупця	Вартість угоди, млн дол. США	Кількість проданих акцій, %	Дата угоди
1	Енергобанк	Национальный резервный банк	Росія	н.д.	21,88	26.10.2004
2	НРБ-Україна	"Сбербанк Росии"	Росія	100	100	12.01.2006
3	Мрія	"Внешторгбанк"	Росія	70	98	31.01.2006
4	"Мегабанк"	Ринковий продаж/IPO	Швейцарія, Німеччина, Росія	19	20	29.03.2006
5	Укргазбанк	Ринковий продаж/IPO	Росія	20	7	13.08.2006
6	Аис-Банк	"Банк Русский Стандарт"	Росія	12,0	100	12.08.2006
7	Радабанк	КИТ Финанс	Росія	10	100	10.12.2007
8	НРБ Банк	"Сбербанк Росии"	Росія	150	100	27.12.2007
9	Дельта	Icop Private Equity	Росія	350*	49	24.06.2008
10	Промінвест-банк	"Внешэконом-банк"	Росія	1080,0*	75	15.01.2009

* Прогнозована ціна угоди, реальна вартість банку не розголошується.

Джерело: складено за даними Національного банку України, Асоціації українських банків.

У результаті станом на 01.04.2010 р. із діючих 182-х банків в Україні працював 51 банк з іноземним капіталом, з яких 10 із російським капіталом (табл. 3). Слід зазначити, що у табл. 3 представлено тільки банки, які офіційно зареєстровані як російські. Інформація, на основі якої той чи інший банк було віднесено до приналежності іншої країни (й у т.ч. до Російської Федерації), була взята з матеріалів, представлених на офіційному сайті НБУ, про власників істотної участі банків та офіційному сайті Державної установи "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України"⁸. За такого підходу окремі банки, в яких є російський капітал, віднесено в географічній розбивці до країн, де вони зареєстровані.

Наприклад, Альфа-Банк (Україна) з російським капіталом віднесено до Кіпру, оскільки в грудні 2006 року Альфа-Банк (Росія) продав свою частку компанії АВН Ukraine Limited, що зареєстрована в юрисдикції Кіпру (частка в активах вітчизняної банківської системи 3,1%).

Для аналізу діяльності банків із російським капіталом в Україні з точки зору виділення основних тенденцій їхнього розвитку та особливостей діяльності щодо інших іноземних банків було обрано проміжок часу 2007 – I квартал 2010 року: 2007 рік взято як характеристику періоду стабільного розвитку економіки та банківської системи; 2008–2009 років як період фінансової кризи; I квартал 2010 року як період поступової стабілізації й виходу з кризи. В табл. 4 представлено динаміку основних показників, які характеризують розвиток банків з російським капіталом у системі координат усієї банківської системи та іноземних банків, що функціонують в Україні.

Серед основних тенденцій, перш за все, варто відзначити тенденцію до збільшення присутності банків з російським капіталом у банківському секторі України. Це чітко видно з динаміки показників статутного

⁸ Офіційний сайт Державної установи "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України". – <http://www.smida.gov.ua>; Офіційний сайт Національного банку України. – <http://www.bank.gov.ua>.

Таблиця 3

**Інформація про власників істотної участі в банках
з російським капіталом станом на 01.04.2010**

Назва банку	Повне найменування юридичної особи; прізвище, ім'я, по-батькові фізичної особи	Код і назва країни	Відсоток у статутному капіталі	
			пряма участь	опосередкована участь
Публічне акціонерне товариство "Банк Русский Стандарт"	Закрите Акціонерне Товариство "Банк Русский Стандарт"	643 Російська Федерація	100,00	0,00
Публічне акціонерне товариство "Дочірній банк "Сбербанка Росии""	Акціонерний комерційний <i>Сберегательный банк Российской Федерации</i> (ВАТ)	643 Російська Федерація	100,00	0,00
Відкрите акціонерне товариство Банк "ТРАСТ"	Юров Ілля Сергійович	643 Російська Федерація	44,00	0,00
	Беляєв Сергій Леонідович	643 Російська Федерація	28,00	0,00
	Фетисов Микола Вікторович	643 Російська Федерація	28,00	0,00
Публічне акціонерне товариство "Банк Петрокоммерц-Україна"	ВАТ БАНК "Петрокоммерц"	643 Російська Федерація	90,0616	0,00
Відкрите акціонерне товариство "БМ Банк"	Акціонерний комерційний банк "Банк Москвы" (ВАТ)	643 Російська Федерація	99,91	0,09
Відкрите акціонерне товариство Всеукраїнський акціонерний банк	ТОВ "Бауман Трейд"	804 Україна	20,7085	0,00
	Приватна компанія <i>TBIF Financial Services B.V.</i>	528 Нідерланди	63,0104	0,00
	Максимов Сергій Володимирович	643 Російська Федерація	14,4586	20,9305
	Максимова Людмила Володимирівна	643 Російська Федерація	0,0542	14,4586
Відкрите акціонерне товариство ВТБ Банк	ВАТ Банк ВТБ	643 Російська Федерація	99,9153	0,00
Акціонерний банк "Енергобанк"	Закрите акціонерне товариство "Национальная Резервная Корпорация"	643 Російська Федерація	97,0949	2,3128
Публічне акціонерне товариство "Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк"	Державна корпорація "Банк развития и внешнеэкономической деятельности (Внешэкономбанк)", Російська Федерація	643 Російська Федерація	93,8403	0,00
Публічне акціонерне товариство "Акціонерний банк "РАДАБАНК"	Товариство з обмеженою відповідальністю Фінансова група "Веб-інвест"	643 Російська Федерація	90,00	0,00

Джерело: складено за даними НБУ та Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України.

і власного капіталів, а саме зростання їх частки у загальному обсязі по банківській системі України: статутного з 3% на кінець 2007 до 8,1% на кінець 2009 року та власного із 2,5% до 8,7% капіталів відповідно (табл. 4). Невелике зниження у структурі частки капіталів (до 7,5 і 7,4% відповідно) за результатами I кварталу 2010 року свідчить скоріш за все про деяке уповільнення, а не злам тенденції. Якщо перевірити наявність аналогічних тенденцій у розвитку банків з іноземним капіталом, то можна зазначити, що статутний капітал банків окремих країн зменшився у загальному обсязі капіталу БС за 2007 – I квартал 2010 року: наприклад, Австрії з 7 до 3,5%; Кіпру – з 6,5 до 3,9%; Франції із 4,4 до 4,2%; Нідерландів із 2,9 до 2,4% (рис. 2–3).

Таблиця 4

Динаміка розвитку банків з російським капіталом

Показник	2007	2008	2009	2010 – I квартал
<i>% до загального обсягу по банківській системі України</i>				
Статутний капітал	3,0	4,6	8,1	7,5
Власний капітал	2,5	3,8	8,7	7,4
Активи	3,0	4,3	8,0	8,1
Кредити	4,1	5,3	9,1	9,4
Фінансові результати банків	1,1	2,0	10,5	6,5
Зобов'язання	4,2	5,2	8,9	9,2
<i>% до обсягу банків з іноземним капіталом</i>				
Статутний капітал	8,9	13,1	23,4	22,7
Власний капітал	7,8	10,6	25,0	23,4
Активи	8,5	10,2	17,8	18,1
Кредити	9,8	9,3	16,3	17,1
Фінансові результати банків	3,5	4,3	20,6	18,4
Зобов'язання	10,2	9,3	16,4	16,9
Кількість російських банків	8	10	10	10

Джерело: розраховано за даними НБУ.

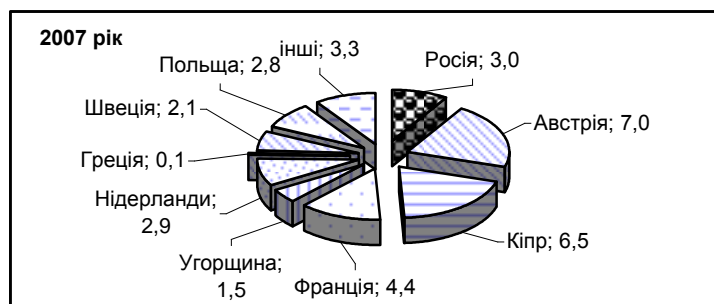

Рисунок 2. Частки статутного капіталу банків окремих країн світу в капіталі банківської системи України на кінець 2007 року, % до загального обсягу

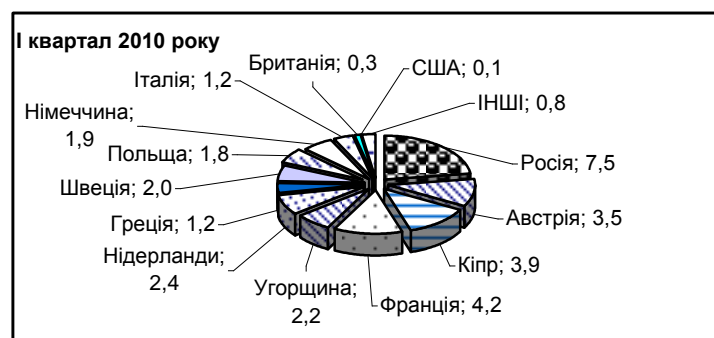

Рисунок 3. Частки статутного капіталу банків окремих країн світу в капіталі банківської системи України на 01.04.2010 року, % до загального обсягу

Другою, не менш важливою тенденцією є **зростання активності банків з російським капіталом**. Якщо за показник активності взяти динаміку активів банків та їх кредитних вкладень в економіку України, то частка активів російських банків у відсотках до загального обсягу по банківській системі зростає за 2007 – I квартал 2010 року з 3 до 8,1%; а кредитів із 4,1 до 9,4% (табл. 4). Банки інших країн також нарощували свою активність, наприклад: частка у

структурі кредитного портфеля банків Австрії зростає з 8,5 до 9,1%; Франції з 4,2 до 5,4%; Нідерландів із 2,2 до 2,8% (рис. 4–5).

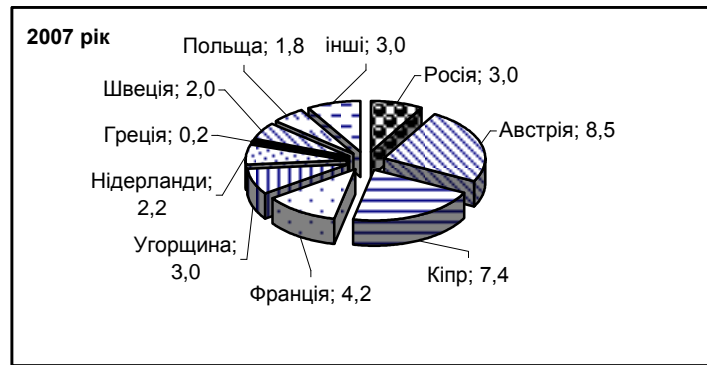

Рисунок 4. Частка активів банків окремих країн світу в активах банківської системи України на кінець 2007 року, % до загального обсягу

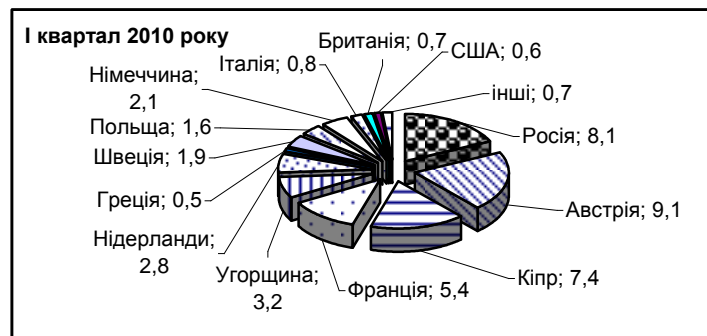

Рисунок 5. Частка активів банків окремих країн світу в активах банківської системи України на 01.04.2010 року, % до загального обсягу

Як наслідок експансії російського капіталу в банківський сектор України, підвищення їх активності сформувалась **тенденція до збільшення ваги російського капіталу серед іноземних банків із виходом за ключовими показниками діяльності на перші місця**. Так, наприклад, частка російських банків у загальному обсязі статутних капіталів іноземних банків за період 2007–1 кв. 2010 року зростає практично втричі із 8,8 до 22,7%, та удвічі за активами відповідно з 8,5 до 18,1% (див. табл. 4). Якщо на кінець 2007 року Росія за статутним капіталом (із часткою 8,9%) була на четвертому місці після Австрії (20,8%), Кіпру (19,4%), Франції (13,1%), то вже на початку 2010 року вона зайняла перше місце з часткою у 22,7%. На друге місце у 2010 році після Австрії (22,4%) піднялись російські банки за активами після п'ятого (з 8,5%) місця у 2007 році (рис. 6–7).

Отже, можна констатувати, що Україна, яка включилась у світову економічну систему, стала полем діяльності іноземних ФПГ, і особливо російського бізнесу. В загальному **наслідки такої експансії і, зокрема, допуску іноземних банків у країну-реципієнта інвестицій є дуже різними і залежать від інституційних особливостей приймаючої сторони, рівня розвитку її економіки і головне – від загальної стратегії банківської групи, в яку входить банк**. Вивчення світової практики операційної діяльності іноземних банків дає можливість виділити основні позитивні та негативні фактори їх присутності. Позитивні умови можна поділити на дві групи: економічні та технологічні. Еконо-

мічні вигоди полягають у покращенні доступу до фінансових ресурсів, підвищенні ефективності національної фінансової системи, зниженні кредитних обмежень при кредитуванні клієнтів. До технологічних можна віднести такі: появу нових скорингових моделей оцінки позичальників, покращення системи ризик-менеджменту, підвищення якості інструментів сек'юритизації та хеджування, появу нових джерел залучення депозитів і способів взаємодії з клієнтом⁹.

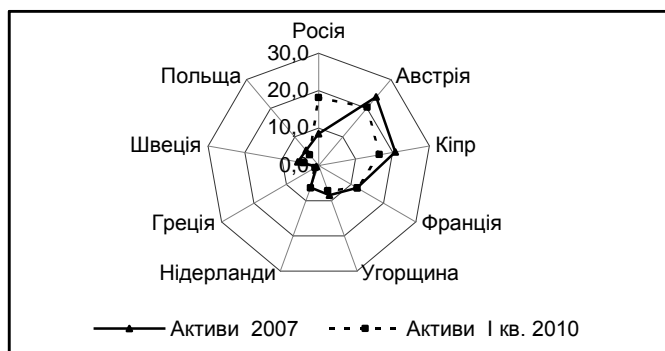

Рисунок 6. Частки активів банків окремих країн світу у загальному обсязі активів банків з іноземним капіталом у 2007 році – I кварталі 2010 року, %

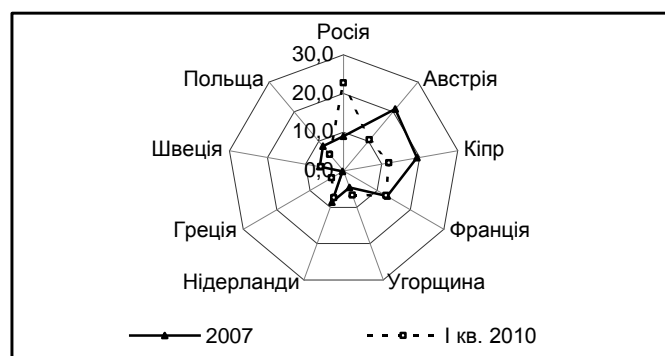

Рисунок 7. Частки капіталів банків окремих країн світу у загальному обсязі статутного капіталу банків з іноземним капіталом у 2007 році – I кварталі 2010 року, %

Наявність негативних сторін присутності іноземних банківських структур визначається через аналіз поведінки іноземних банків та їх філій у країні-реципієнті капіталу, який проводиться, як правило, у контексті перевірки ряду гіпотез, зокрема, про те, що 1) під час кризи іноземні банки можуть бути каналом відтоку капіталу із країни у вигляді кредитів нерезидентам; 2) іноземні банки кредитують в основному підприємства з капіталом своєї країни; 3) банки з іноземним капіталом мають різні можливості до поглинання бізнесу клієнтів; 4) за умов досягнення великої частки на ринку є загроза можливості маніпуляцій на фінансовому ринку.

Варто зазначити, що перевірити вищезазвані гіпотези практично неможливо. Однак виділити особливості поведінки російського капіталу під час кризи є необхідним і цікавим аспектом дослідження. У контексті оцінки впливу кризи на діяльність банківських установ з іноземним капіталом слід відмітити позицію, з якою погоджуються практично всі експерти. Вони однакові в тому, що при-

⁹ Костюкевич В. Вхождение иностранного капитала в банковскую систему России: к вопросу о допуске филиалов // Экономическая политика. – 2009. – № 6. – С. 164–173.

чини невдач під час кризи пов'язані з агресивною політикою захоплення ринкової частки в українському банківському секторі до кризи. Більшість власників, намагаючись посилити ринкові позиції своїх банків, активно кредитували клієнтів у валюті. Внаслідок різкої девальвації валюти й погіршення стану клієнтів банки зіткнулися з масовим неповерненням платежів за кредитами. У результаті збитки іноземних фінансових установ, й у тому числі російських банків, були значними (рис. 8).

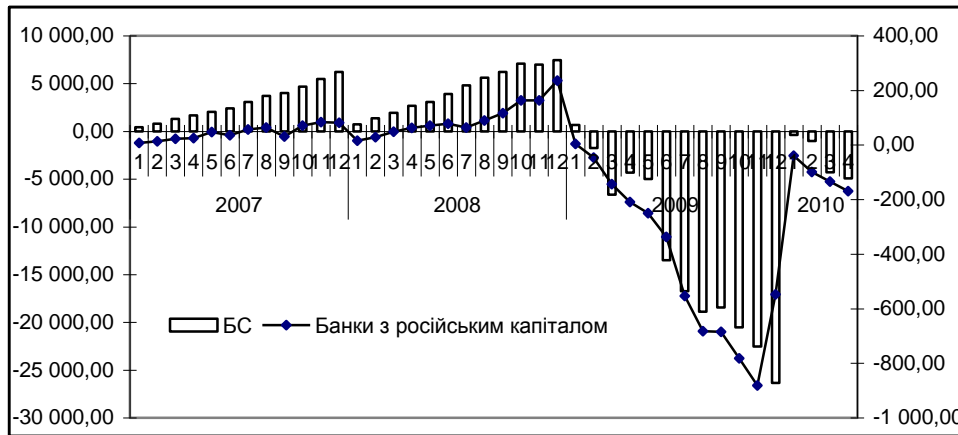

Рисунок 8. Фінансовий результат діяльності російських банків та всієї банківської системи у 2007–2010 роках, млн грн

Джерело: дані АУБ.

Слід, однак, підкреслити, що іноземні банківські групи забезпечували достатню підтримку своїм українським підрозділам. Зокрема, Д.Гриньков відзначає такі моменти: по-перше, іноземні банки пережили пік кризи практично без підтримки рефінансування НБУ. По-друге, поки жоден банк з іноземним капіталом не збанкрутував, в той час як більш ніж 20 українських банків передані під контроль тимчасових адміністрацій¹⁰.

Завдяки фінансовій підтримки (за словами В.Лавренчука, іноземні власники за період кризи внесли в капітали українських банків близько 2 млрд дол. США¹¹) і активної роботи з проблемною заборгованістю, банки поступово почали нарощувати свій кредитно-інвестиційний портфель. Слід відмітити, що після різкого скорочення кредитування російські банки хоча й не відновили свої позиції у 2009 році, однак стабілізували цей процес, тоді як по всій банківській системі обсяг кредитно-інвестиційного портфеля продовжував зменшуватись (рис. 9).

Серед нових тенденцій у діяльності російських банків, що активно проявились під час кризи, варто відмітити прояв інтересу до коштів населення. У стабільний період даний ресурс банки використовували значно меншою мірою, ніж у цілому по банківській системі. На рис. 10 видно, що російські банки активно почали конкурувати за кошти фізичних осіб з українськими банками, і в 2009 році темпи зростання обсягів депозитів були вищі у російських банків відносно картини, що склалась у цілому по банківській системі.

Для того щоб визначити особливості функціонування російських банківських установ в Україні (на фоні загальних тенденцій діяльності іноземного капіталу), доречним є більш деталізований аналіз із розглядом різних за стратегією поведінки банків. Уважний погляд скеровано на два російських банки:

1. Публічне акціонерне товариство "Банк Петрокоммерц-Україна" (з 17.01.2002 року є правонаступником АКБ "Авіатекбанк"). Частка іноземного

¹⁰ Гриньков Д. Фасе на лицо // БИЗНЕС. – 2010. – № 3–4. – 25 января. – С. 26–28.

¹¹ Там же. – С. 27.

інвестора Банку ВАТ КБ "Петрокоммерц" (Російська Федерація, м. Москва) становить 90,06% статутного фонду.

2. Відкрите акціонерне товариство **ВТБ Банк** має відкриту структуру власності – 99,9% банку належить ОАО Банк ВТБ, головним акціонером якого із часткою в 85,5% є уряд Російської Федерації.

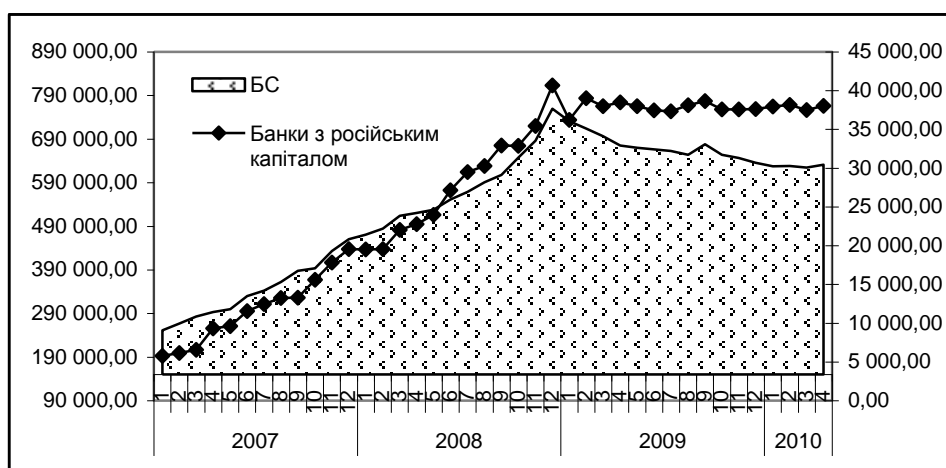

Рисунок 9. Динаміка обсягів кредитно-інвестиційного портфеля у 2007–2010 роках, млн грн

Джерело: дані АУБ.

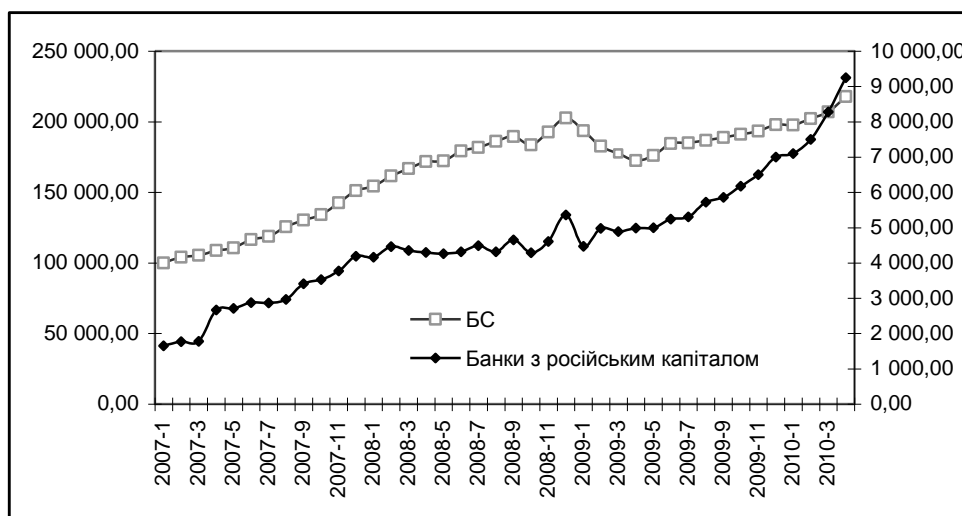

Рисунок 10. Динаміка обсягів депозитів фізичних осіб у 2007–2010 роках, млн грн

Джерело: дані АУБ.

Обидва банки належать до великих фінансових груп, тобто представляють бізнес, однак другий, крім того, відображає в загальному контексті й інтереси іноземної держави. Це чітко проявляється у стратегії банків. ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна" входить у Фінансову групу "ИФД КапиталЪ", яка була створена в 2003 році і є одним із великих у Росії диверсифікованих холдингів. Еволюція активності "ИФД КапиталЪ" сформувала розуміння бізнесу компанії як інтегрованого інвестиційного фонду, орієнтованого на інвестування в різні сектори економіки. На сьогоднішній день інвестиції фінансової групи представлені в нафтогазовому секторі, банківських послугах, пенсійно-

му забезпеченні, будівництві, енергетиці, мас-медіа і високих технологіях¹². Стратегічна мета банку: *збільшення ринкової вартості банківського бізнесу в інтересах акціонерів*. Основною метою для менеджменту ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна" є "створення конкурентоспроможного кредитного закладу з достатніми технологіями взаємодії з клієнтами (маркетинговими комунікаціями) з урахуванням високого рівня конкуренції, який здатний задовольнити вимоги і надавати банківський сервіс юридичним особам та приватним клієнтам на рівні міжнародних банків"¹³.

ВАТ ВТБ Банк входить до великої фінансової групи ВТБ, що представлена в 20 країнах світу. Стратегічною метою є "*закріплення позицій в провідній десятці банків України*". Як результат, ВАТ ВТБ Банк є однією з компаній, що дуже динамічно розвиваються – за 4 роки роботи за величиною активів піднявся з 27-го на 9-те місце в рейтингу НБУ (станом на 01.04.2010 року); більш ніж 160 точок продажу в усіх областях і великих містах України надають послуги міжнародного рівня. Банк одним із перших у країні отримав найвищий із можливих довгострокових рейтингів "AAA (ukr)" міжнародного агентства Fitch Ratings¹⁴.

Обидва банки є універсальними банківськими установами, що надають клієнтам широкий спектр банківських продуктів та послуг. Табл. 5–7, побудовані на основі фінансової звітності¹⁵, дають можливість зрозуміти напрям діяльності банків, виявити їхні спільні риси та відмінності. З цією метою проаналізовано представлені дані у контексті виділення основних тенденцій у діяльності російських банків в Україні. Перш за все, варто відмітити, що **російські банки працюють в основному з юридичними особами (і переважно з великим корпоративним клієнтом)**. Якщо загалом по банках з іноземним капіталом співвідношення кредитів юридичним та фізичним особам становить у середньому за останні три роки 58 на 42, то для російських банків це 83 на 17. Стосовно обраних для аналізу банків, то ця особливість російських банків підтверджується інформацією, наведеною у табл. 5 та 7. Так, з табл. 5 видно, що в структурі наданих російськими банками кредитів переважають кредити юридичним особам, їх частка становить 76–87%. Варто відмітити, що до кризи "Банк Петрокоммерц-Україна" надавав перевагу середнім за розміром підприємствам (табл. 7) – їх частка у структурі кредитного портфеля у 2008 році становила 47,9%, а великих – 25,1%. Під час кризи частка великих клієнтів зросла до 93%. ВТБ Банк у своїй роботі орієнтується переважно на великий бізнес – у 2008 році 49,5% (середній 30,8%), у 2009 році, відповідно, 67,2% та 18,2%.

Дані табл. 6 свідчать, що кредитну підтримку одержують підприємства за видами економічної діяльності: торгівлі (25–40%), виробництва (19–23%), нерухомості (16–17%). Серед корпоративних клієнтів ВТБ Банку – підприємства автомобілебудування, залізниця, металургійні та хімічні підприємства, майже половина великих торговельних мереж. Пріоритетними клієнтами "Банку Петрокоммерц-Україна" є позичальники, які працюють у галузі машинобудування, нафтохімічної, харчової промисловості та у сфері торгівлі.

Гіпотезу, що банки з іноземним капіталом мають більші можливості моніторингу юридичних осіб порівняно з моніторингом фізичних осіб і це виражається в меншій частці проблемної заборгованості, важко підтвердити стосовно всіх російських банків в Україні. Аналіз кредитної якості портфелів (табл. 7) дає підстави стверджувати, що обидва банки мали проблеми з поверненням кредитів. Якщо детально подивитись на **величину знецінених кредитів, то їхні обсяги в кредитних портфелях банків за кризовий період значно зросли**: в "Банку Петрокоммерц-Україна" у 1,5 раза, у ВТБ Банку у 8,5 раза. У структурі

¹² Офіційний сайт "IFD Kapital" Group of companies. – <http://www.ifdk.com.ua>.

¹³ Річний фінансовий звіт за 2009 рік ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна". – http://www.pcbu.com.ua/about/financial_statements/2009_year.

¹⁴ Офіційний сайт ВТБ Банк. – <http://www.vtb.com.ua/about/information/facts>.

¹⁵ Річний фінансовий звіт за 2008–2009 роки ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна". – <http://www.pcbu.com.ua/>; Річний фінансовий звіт за 2008–2009 рік ВАТ ВТБ Банк. – <http://www.vtb.com.ua/>.

знецінених (з оцінкою на індивідуальній основі) кредитів ВТБ Банку левову частку займали кредити саме юридичним особам. Так за результатами 2009 року із 5,6 млн грн знецінених кредитів: кредити юридичних осіб – 4219 млн грн, фізичних осіб-підприємців – 158 млн грн, іпотечні кредити фізичних осіб – 486 млн грн, споживчі кредити фізичних осіб – 771 млн грн. Із знецінених у 2009 р. 179 млн грн кредитів "Банку Петрокоммерц-Україна" кредити юридичним особам – 79,8 млн грн, фізичним особам-підприємцям – 6,6 млн грн, споживчі кредити фізичним особам – 91,4 млн грн. В обох банках удвічі зросла частка кредитів із затримкою платежу більше року.

Таблиця 5

Кредити та заборгованість клієнтів банків

ВАТ ВТБ Банк		Найменування статті	ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна"	
2008 рік	2009 рік		2008 рік	2009 рік
85,5	86,9	Кредити юридичним особам	78,0	76,8
0,9	1,0	Кредити фізичним особам-підприємцям	1,6	1,4
3,5	3,5	Іпотечні кредити фізичних осіб	0,0	0,1
10,1	8,6	Споживчі кредити фізичним особам	19,2	21,1
-	-	Інші кредити фізичним особам	1,3	0,6
100	100	Усього кредитів	100	100

Джерело: складено за даними фінансової звітності банків.

Таблиця 6

Структура кредитів за видами економічної діяльності

ВАТ ВТБ Банк		Найменування статті	ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна"	
2008 рік	2009 рік		2008 рік	2009 рік
19	20	Виробництво	12,4	23,1
16	17	Нерухомість	16,4	17,1
25	29	Торгівля	41,9	31,3
2	1	Сільське господарство	2,8	0,1
14	12	Кредити, що надані фізичним особам	19,5	20,8
-	-	Будівництво	2,5	1,7
-	-	Фінансова діяльність	0,9	1,1
-	-	Послуги	2,7	3,7
24	21	Інші	1,0	1,1

Джерело: складено за даними фінансової звітності банків.

Таблиця 7

Аналіз кредитної якості, тис. грн, %

	Найменування статті	ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна"		ВАТ ВТБ Банк	
		2008 рік	2009 рік	2008 рік	2009 рік
1	Поточні та незнецінені:	385 889	277 559	19 299 698	7 042 477
1.1	Великі позичальники з кредитною історією більше 2 років	24,4	76,3	-	25,1
1.2	Нові великі позичальники	0,7	16,8	49,5	42,1
1.3	Кредити середнім компаніям	47,9	0,7	30,8	18,2
1.4	Кредити малим компаніям	4,0	0,9	5,9	2,6
1.5	Кредити фізичним особам	23,0	5,4	13,9	12,0
2	Кредити, умови яких протягом року були переглянуті	-	86 402	2 710 022	12 439 920
3	Усього кредитів поточних та незнецінених:	385 889	363 961	22 009 720	19 482 397
4	Прострочені, але незнецінені:	64 580	61 752	2 483 219	1 093 973
4.1	Із затримкою платежу до 31 днів	100,0	8,6	87,1	55,8
4.2	Із затримкою платежу від 32 до 92 днів	-	1,3	12,4	20,8
4.3	Із затримкою платежу від 93 до 183 днів	-	8,3	0,4	5,7
4.4	Із затримкою платежу від 184 до 365 (366) днів	-	29,4	0,1	17,3

	Найменування статті	ПАТ "Банк Петрокоммерц-Україна"		ВАТ ВТБ Банк	
		2008 рік	2009 рік	2008 рік	2009 рік
4.5	Із затримкою платежу більше ніж 366 (367) днів	-	52,4	-	0,4
5	Знецінені кредити, які оцінені на індивідуальній основі:	114 678	177 778	656 625	5 633 679
5.1	Із затримкою платежу до 31 днів	23,0	0,5	13,1	0,2
5.2	Із затримкою платежу від 32 до 92 днів	8,2	9,4	21,5	4,7
5.3	Із затримкою платежу від 93 до 183 днів	14,8	5,6	13,4	14,0
5.4	Із затримкою платежу від 184 до 365 (366) днів	17,9	22,1	34,5	44,2
5.5	Із затримкою платежу більше ніж 366 (367) днів	36,1	62,4	17,5	36,9
6	Інші кредити	160 039	11 469	-	-
7	Резерв під знецінення за кредитами	-59 811	-130 740	-803 042	-3 431 160
8	Усього кредитів	665 375	484 220	24 346 522	22 778 889

Джерело: складено за даними фінансової звітності банків.

Якщо говорити про якість активів банківської системи загалом та банків з іноземним капіталом у тому числі, то експерти є одностайними щодо їхньої сумнівності. Через значні витрати на формування резервів за активними операціями велика кількість банків виявилася за результатами 2008–2009 років збитковими. Розглянуті нами два російські банки також упродовж двох кризових років значно збільшили резерви за кредитними операціями. Із даних табл. 7 видно, що майже удвічі (з 59,6 млн грн до 130,7 млн грн) **збільшено резерви під знецінення за кредитами** у "Банку Петрокоммерц-Україна", більш ніж у чотири рази (із 803 млн грн до 3431 млн грн) у ВТБ Банку.

Підтримка достатнього рівня ліквідності забезпечується залученням строкових та поточних коштів юридичних і фізичних осіб, міжбанківськими ресурсами (у т.ч. від материнського банку), а також достатністю капіталу. Варто підкреслити, що обидва **банки змінили своє ставлення до ресурсів населення**. Якщо раніше вони, як і переважна більшість російських банків, мало працювали з коштами населення: у 2007 році частка депозитів населення в зобов'язаннях банків з іноземним капіталом становила 24%, російських – 19%; то у 2009 році стали активно працювати на залучення цього ресурсу. За результатами I кварталу 2010 року їхня частка зросла, відповідно, до 25,1 та 27,1%. У ВТБ Банку приріст портфеля коштів населення за 2009 рік становив майже 100% – збільшився на 1,5 млрд грн. За I квартал 2010 року депозитний портфель фізичних осіб зріс на 828 млн грн.

Крім того, російські банки **отримували капітальну підтримку материнських структур**. Зокрема, протягом 2009 року "Петрокоммерц-Україна" збільшив регулятивний капітал за рахунок коштів, отриманих на умовах субординованого боргу від ВАТ Банк "Петрокоммерц" у розмірі 5,1 млн дол. США. Цей приклад є підтвердженням існуючої тенденції, що навіть у період кризи банки, які є профільним бізнесом ФПГ, отримують фінансову підтримку материнських структур. Все залежить від мотивації власників. Що стосується російських банків (які є виразниками інтересів великих бізнесових фінансових груп та держави), відмова від підтримки є малоімовірною.

Зважаючи на стратегію присутності російського капіталу в Україні, можна прогнозувати подальше нарощування активності російських банків. У цьому контексті абсолютно логічними є заяви директора управління стратегії "Сбербанка Росії" Дмитра Тарасова щодо зацікавленості купівлі контрольного пакета акцій банку із першої десятки, який мав би достатньо представницьку мережу. Нинішнє двадцяте місце не влаштовує велику фінансову устанovu

Росії, адже завданням для її дочірніх банків у країнах СНД на найближчі три-п'ять років є входження в п'ятірку найбільших¹⁶.

Основними факторами підвищення активності російського капіталу на банківській площині України фахівці називають зміну політичної орієнтації української еліти. Крім того, поступовий вихід із кризи російської економіки у 2010 р. вносить позбавлення й в інвестиційний процес. Російські експерти, зокрема Б.Хейфец, що відмічав уповільнення інвестиційної діяльності у 2009 році, серед здобутків (великих угод минулого року) називає також і ряд угод з придбання банківських активів за участю ВЕБ та "Сбербанка Росии" (табл. 8).

Таблиця 8

Найбільші придбання іноземних активів російським капіталом у 2009 р.

Місяць закриття угоди	Іноземний актив	Покупець	Галузь	Загальна сума угоди, млн дол. *
02	21,2 % акцій MOL (Угорщина)	"Сургутнефтегаз"	ТЕК, нафтохімія	1900**
03	"Промінвестбанк" (Україна)	ВЕБ	Фінанси	168,8
04	Bluestone Industries Inc., Dynamic Energy Inc., JCJ Coal Group (США)	"Мечел"	Металургія, ТЕК	436 + 83 млн привілейованими акціями "Мечела"
06	60% акцій Investeats (Кіпр)	"Мираторг"	Харчова промисловість	77,5
08	50,1% акцій Kazakh-Gold (Велика Британія)	"Полюс золото"	Золотодобувна промисловість	265,4 (191 грошима + 74,4 квазіказначейськими акціями "Полюс золота"
08	45% акцій НПЗ Total Raffinaderij Nederland NV (Нідерланди)	"ЛУКОЙЛ"	Нафтохімія	725**
11	Донецький металургійний завод (Україна)	А1 ("Альфа-груп")	Металургія	1000**
12	117 млн акцій (майже 20%) Uranium One Inc. (Канада)	ОАО "Атомредметзолото"	Гірничодобувна промисловість	Обмін на 50% частки акцій (25% усіх акцій) "Атомредмет-золота" в СП "Каратау" + 90 та бонус упродовж 3-років
12	"Белпромстройбанк" (Білорусія)	"Сбербанк"	Фінанси	280,7
12	50% + 2 акції "Індустріального союзу Донбасса" (Україна)	А.Катунін з партнерами	Металургія	1250-2500**

* Вартість угоди перерахована в долари США на дату укладання договору чи закриття угоди.
** Оцінка.

Джерело: Хейфец Б. Зарубежные инвестиции российского бизнеса: итоги 2009 года, тенденции и перспективы // Вестник государственной регистрационной палаты при Министерстве юстиции Российской Федерации. – 2010. – № 1. – С. 7.

Експерти відзначають, що при збереженні галузевої структури інвестування збільшилась кількість угод, в яких інвесторами виступають окремі російські бізнесмени, а також з'явилися нові форми угод придбання іноземних активів. Зокрема, новими аспектами прямих російських інвестицій 2009 року стали доповнення або повна заміна чисто фінансових угод операціями з обмі-

¹⁶ Мошенец Е. Русский прицел // Инвестгазета. – 2010. – 14-20 июня. – С. 36.

ну акціями, а також зарахування боргових вимог¹⁷. Останнє несе в собі загрозу подальшого поглинання бізнесу своїх клієнтів.

Серйозною загрозою діяльності іноземного капіталу в країні є захоплення стратегічних об'єктів банками інших країн, що може відбуватись через видачу кредитів, які умисно не будуть повернені, і наступного банкрутства з переходом залогів у вартість іноземного банку. На існуванні такого ризику неодноразово наголошували фахівці. Зокрема, А. Шаповалов, перший заступник Голови правління НБУ, в інтерв'ю¹⁸ журналу "Бизнес" сказав: "Якщо інша держава поставить собі за мету встановити контроль над якою-небудь галуззю промисловості, то для цього їй достатньо запропонувати великий кредит на пільгових умовах. А в нас позичальники звикли тільки брати кредити, а повертати їх не завжди виходить".

У період кризи ці загрози можуть легко стати реальністю. Серед прикладів, які наводяться аналітиками, можна назвати також дослідження Д. Гринькова, який вважає, що російські банки уже почали широкомасштабне поглинання великого бізнесу своїх українських клієнтів¹⁹. За даними відкритих джерел, він наводить приклади, коли банки почали забирати бізнес у власників, які не можуть розрахуватись за кредитами:

- Донецький електрометалургійний завод (ДЕМЗ), що входить у російську групу компаній "Эстар", перейшов під управління "Альфа-груп" (до цього у 2008 році ДЕМЗ було куплено у групи ISTIL при фінансуванні угоди російським Альфа-Банком, що виділив на цю угоду близько 1 млрд дол. США);

- у стадії банкрутства перебуває горілчаний холдинг "Союз-Віктан", який активно кредитували 6–7 банків, серед яких російські банки "Сбербанк", ВТБ Банк, Альфа-Банк. Крім того, кредиторами компанії також є "ОТП Банк" та УкрСиббанк (за інформацією УНІАН, частиною виробничих потужностей "Союз-Віктан" уже розпоряджається Кримська горілчана компанія, яку пов'язують з керівником російського державного підприємства "Союзплодимпорт");

- 31 грудня 2009 року група російських інвесторів отримала 50%+2 акції корпорації "Індустріальний Союз Донбасу". Вартість угоди не розголошується, однак відомо, що її профінансував російський ВЕБ (аналітики стверджують, що ІСД був змушений залучити нового інвестора для розрахунків з кредиторами. Зараз корпорація веде перемовини про реструктуризацію заборгованості перед 40 банками)²⁰.

Якщо перші два приклади можна віднести до дій банків залежно від стратегії приналежності до ФПГ, то третя, оскільки пов'язана із ВЕБ (що є агентом уряду РФ і наглядова рада очолюється особисто прем'єр-міністром), є угодою із політичним контекстом. Фахівці роблять висновок, що ВЕБ підставив фінансове плече приватному російському бізнесу, щоб згодом держава отримала можливість впливати на поглинутий бізнес, а саме на важливий сектор економіки нашої країни.

Варто підкреслити, що така поведінка властива не всім банкам з іноземним капіталом. Експерти наголошують: банки, які займаються класичним банківським бізнесом, не зацікавлені в поглинанні бізнесу клієнтів; їх не потрібні непрофільні активи, а потрібна ліквідність та капітал. Поглинання бізнесу позичальника – це крайній засіб, більш того, банк повинен розуміти, що далі робити з цим бізнесом. У будь-якому разі маловтішними є заспокоєння експертів, які говорять, що сьогодні в Україні видача кредитів під заставу акцій підприємств ще не отримала широкого розповсюдження через високі юридичні ризики.

¹⁷ Хейфец Б. Зарубежные инвестиции российского бизнеса: итоги 2009 года, тенденции и перспективы // Вестник государственной регистрационной палаты при министерстве юстиции Российской Федерации. – 2010. – № 1. – С. 7.

¹⁸ БИЗНЕС. – 2006. – № 10. – 06 марта. – С. 48–50.

¹⁹ Гриньков Д. Глотательный рефлекс // БИЗНЕС. – 2010. – № 1 (884). – 18 января. – С. 30–31.

²⁰ Там же.

Підсумовуючи сказане, слід наголосити, що вирішення питання про форми та масштаби розширення присутності іноземного банківського капіталу на ринку банківських послуг має відповідати стратегічним цілям соціально-економічного розвитку, підвищенню національної конкурентоспроможності, економічної безпеки, зміцнення грошово-кредитної системи України.

Висновки

1. Проведений аналіз діяльності іноземних, й у т.ч. російських, банків дає підстави зробити висновки, що в цілому їхня поведінка в Україні відповідає міжнародній практиці, вони дотримуються загальної стратегії розвитку й поведінки, тому що управлінські рішення ухвалюються материнськими структурами.

2. Відсутність повної інформації щодо власників істотної участі (невідомо кому належить ряд банків) та наявність банків, зареєстрованих в офшорних зонах, викривляє картину географічної приналежності іноземного капіталу, що в кінцевому рахунку не дає можливості чітко визначити рівень концентрації й впливу конкретних країн, у т.ч. Російської Федерації.

3. Основні тенденції розвитку російських банків в Україні свідчать, що вони проводять активну політику, спрямовану на розширення своєї присутності в країні, сферами їхніх інтересів є переважно великий корпоративний клієнт в системно утворюючих галузях економіки.

4. Присутність у банківському секторі України банків, що виражають інтереси урядів іноземних держав, робить необхідним введення обмежень на капітал державного походження. Такі превентивні заходи мають бути спрямовані на захист наших економічних інтересів від політики інших держав в Україні.